30/11/2020

Η γιορτή του Αγίου Ανδρέα και έθιμα της λαϊκής του λατρείας

/ Παράδοση

Στις 30 Νοεμβρίου γιορτάζει ο Πρωτόκλητος Απόστολος Ανδρέας, αδελφός του Πέτρου, που μαρτύρησε στην Πάτρα, της οποίας είναι και πολιούχος. Πρόκειται για ένα δημοφιλή άγιο του χειμώνα, του οποίου η γιορτή συμπίπτει με την τελευταία μέρα του φθινοπώρου.

Η λαϊκή λατρεία του Αγίου Ανδρέα περιλαμβάνει δοξασίες, φόβους, ελπίδες και αντιλήψεις, έθιμα και συνήθειες, με μαγικό, δεισιδαίμονα χαρακτήρα. Παράγοντες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της λατρείας ήταν οι εξής:

1) Το όνομα του Αγίου και μάλιστα παρετυμολογημένο.

2) Τα αναφερόμενα στα αγιολογικά κείμενα, αλλά και στην υμνογραφία του, που ο λαός άκουγε στην Εκκλησία.

3) Η ημερολογιακή θέση της γιορτής του. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο χρόνος στη λαϊκή αντίληψη δεν είναι μία έννοια αφηρημένη και μαθηματική, αλλά

ταυτίζεται με το περιεχόμενο και την εμπειρία του. Εξ ου και ο Νοέμβρης λέγεται Σποριάτης, επειδή τότε σπέρνουν.

4) Διάφορα τυχαία ιστορικά γεγονότα, όπως π.χ. η απελευθέρωση της πόλης του Ναυπλίου από τους Τούρκους στις 30 Νοεμβρίου του 1822. Γι' αυτό ο Άγιος Ανδρέας θεωρείται πολιούχος και του Ναυπλίου.

Οι χωρικοί του βουνού και του κάμπου φοβούνται τον μήνα Νοέμβριο, γι' αυτό και του δίνουν το όνομα του Αγίου Ανδρέα. Ο λαός στην Πελοπόννησο και την Ήπειρο ονόμασε τον μήνα Νοέμβριο «Αϊντριά». Στην Κοζάνη, την Θεσσαλία, την Θράκη και τη Σινώπη του Πόντου, ο Νοέμβριος ονομάζεται «Αντριάς». Στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό συνηθίζεται οι μήνες να ονοματίζονται και από έναν άγιο, όπως για παράδειγμα ο Οκτώβρης λέγεται και «Αϊδημητριάτης».

Η εκκλησία έχει θεσπίσει την ημέρα της γιορτής του Αγίου Ανδρέα ως αργία, την οποία τηρούσαν, με ευλάβεια και φόβο, οι γεωργικοί πληθυσμοί της αγροτικής Ελλάδος, που πίστευαν ότι ο Πρωτόκλητος «αντριεύει», δηλαδή μεγαλώνει τα σπαρτά. Στη Ρούμελη, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, θεωρούσαν τη γιορτή του Αγίου Ανδρέα γεωργική και τα έθιμα της ημέρας ήταν ακραιφνώς γεωργικά. Για να μεγαλώσουν τα σπαρτά και να αυξηθεί η καρποφορία και η σοδειά τους, οι γεωργοί την ημέρα της γιορτής του αγίου έβραζαν σιτάρι στο οποίο πρόσθεταν ζάχαρη, σταφίδες, καρύδια και τα πήγαιναν στην εκκλησία να ευλογηθούν. Κατόπιν, τα έφερναν στο σπίτι, όπου τα έτρωγαν τα μέλη της οικογένειας ή τα μοίραζαν σε γείτονες και φίλους. Ανήμερα της γιορτής έβραζαν πολυσπόρια στην Ήπειρο, την Ακαρνανία, την Θεσσαλία και την Θράκη. Στις περιοχές αυτές έβραζαν σιτάρι στο οποίο πρόσθεταν ζάχαρη, σταφίδες και ξηρούς καρπούς, πανηγυρικά κόλλυβα, που τα μοίραζαν στον κόσμο. Τα έθιμα αυτά δείχνουν μαγικό-παραγωγικές ενέργειες της εποχής, που τελειώνει η σπορά και αναμένεται η βλάστηση. Στη Νιγρίτα Σερρών πίστευαν ότι την ημέρα της γιορτής του Αγίου Ανδρέα αντριεύουν (φυτρώνουν) τα σπαρτά. Γι' αυτό έβραζαν πολυσπόρια. Στην Κονιατσή, σημερινό Ευαγγελισμό, Ελασσόνας το βρασμένο σιτάρι μετά την ευλογία του στην εκκλησία, το μοίραζαν στα σπίτια για τις ψυχές των νεκρών. Συνηθέστερη προσφορά για τους ίδιους σκοπούς ήταν τα λεγόμενα πολυσπόρια, σπορίδια, μπόλια, μπουσμπουρέλια, πολυκούκια, μπόμπολα ή σιταρομαγειριά. Τα πολυσπόρια είναι βρασμένα δημητριακά ανακατεμένα με όσπρια, μία πανσπερμία από σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, κουκιά, ρεβίθια, φασόλια και φακές. Την παραμονή της γιορτής τα πήγαιναν στην εκκλησία για να ευλογηθούν. Κατόπιν τα έτρωγαν και μερικά τα μοίραζαν.

Στη Δαμασκηνιά Κοζάνης, παλιό Βεδυλούστιον, το πρωί εκκλησιάζονται. Το βράδυ σε κάθε αγροτόσπιτο, η νοικοκυρά έφτιαχνε λαλαγγίτες. Από το ζυμάρι τους

σταύρωναν το αμπάρι στο κατώγι του σπιτιού για να υπάρχει πάντοτε επάρκεια αγαθών. Παράλληλα με τις λαλαγγίτες, έβραζαν σε μία γωνιά του τζακιού πολυσπόρια, μέσα σ' ένα τσουκάλι. Η πιο ηλικιωμένη γυναίκα του σπιτιού έπαιρνε ένα πιάτο με βρασμένα πολυσπόρια και έβγαινε στην αυλή, όπου έριχνε απ' αυτά με το χέρι της τρεις φορές –όσα και τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος– προς τον ουρανό, λέγοντας: «Τόσο ψηλά να γίνουν τα γεννήματα». Ύστερα έτρωγαν τα πολυσπόρια, ανταλλάσσοντας ευχές μεταξύ τους. Τις λαλαγγίτες τις έφτιαχναν για να αντριωθούν πρωτίστως οι άντρες και τα άλλα μέλη της οικογένειας. Την επόμενη ημέρα, που είναι πρωτομηνιά, ξυπνούσαν νωρίς και έδιναν και στα ζώα του σπιτιού λαλαγγίτες για να αντριωθούν και αυτά.

Στα Άγραφα πήγαιναν άβραστα τα πολυσπόρια στην εκκλησία, όπου τα τοποθετούσαν μπροστά στην Ωραία Πύλη για να τα ευλογήσει ο ιερέας. Στη Λυκόρραχη Κόνιτσας, παλιό Λούψικο, έριχναν πολυσπόρια στους κήπους για την καλή παραγωγή. Στην Αιανή Κοζάνης, το βρασμένο σιτάρι το πετούσε μετά τη λειτουργία ο παπάς στα κεραμίδια. Στο Επταχώρι, παλιότερα Βουρβουτσικό, Καστοριάς έβραζαν σπορίδια, για να γίνουν τα «μπερεκέτια». Πριν βγάλουν τα σπορίδια από τη φωτιά, πετούσαν τρεις κουταλιές απ' αυτά πάνω στο σπίτι για να αντριωθούν τα σπαρτά. Στον Τύρναβο οι γεωργοί άναβαν το βράδυ της παραμονής της γιορτής, στην αυλή του σπιτιού ή στον αχερώνα, ανάμεσα στα αγροτικά τους εργαλεία, το αλέτρι και τα άλλα, μία ψηλή λαμπάδα στην χάρη του Αγίου Ανδρέα και εύχονταν να αντριώσουν τα σπαρτά και να γίνουν τόσο ψηλά, όσο η λαμπάδα. Στη Μαγούλα Ελασσόνας οι οικογένειες των γεωργών έβραζαν την «παχίδα», δηλαδή κοπανισμένο σιτάρι. Σε πολλά μέρη της Ελλάδος πετούσαν πολυσπόρια στα χωράφια τους, για να έχουν καλή σοδειά. Στα Φάρασα της Καππαδοκίας έκαναν κουρμπάνι (αιματηρή θυσία), σφάζοντας κοκορόπουλα στη μνήμη του Αγίου Ανδρέα, του Ε Ντρε, όπως τον έλεγαν, σ' ένα ερειπωμένο ναΰδριο που βρισκόταν έξω από το χωριό.

Χαρακτήρα αναλογικής μαγείας έχει η συνήθεια της γηραιότερης γυναίκας του σπιτιού, που πετούσε προς τον ουρανό τρεις κουταλιές πολυσπόρια, ευχόμενη να γίνουν τόσο ψηλά τα γεννήματα, αλλά και η πεποίθηση ότι το βρασμένο σιτάρι, του οποίου ο όγκος αυξάνεται με το βράσιμο, θα βοηθήσει τα σπαρτά να ξεφυτρώσουν γρήγορα μέσα από τη γη. Τα πολυσπόρια της γιορτής του Αγίου Ανδρέα δεν είναι και τα μοναδικά του Σποτιάτη μήνα, δηλαδή του Νοεμβρίου. Προηγούνται τα πολυσπόρια των Εισοδίων της Θεοτόκου, όπου της πήγαιναν στην εκκλησία εκλεκτό βρασμένο σιτάρι, ανακατεμένο με ροδόκλωνα, σταφίδες και αμύγδαλα. Ο παπάς τα ευλογούσε και οι πιστοί τα έτρωγαν με ευφροσύνη. Μαγείρευαν όμως και στα σπίτια τους τα πολυσπόρια της Παναγίας, βράζοντας μέσα σ' ένα τσουκάλι δημητριακούς σπόρους ανακατεμένους με όσπρια. Τα

πολυσπόρια της Παναγίας, όσο και αυτά του Αγίου Ανδρέα, δεν είναι άσχετα με τα Πυανέψια ή τους Χύτρους της αρχαιότητας. Τα Πυανέψια ήταν γιορτή αφιερωμένη στον Απόλλωνα, κατά τη διάρκεια της οποίας πρόσφεραν στο θεό τους πρώτους καρπούς της σοδειάς (τις απαρχές των καρπών). Η ονομασία της γιορτής προέρχεται από την λέξη πύαμος (= κύαμος, κουκί) και το ρήμα ἕψω, που σημαίνει βράζω, μαγειρεύω. Κατά τα Πυανέψια έβραζαν σπόρους κάθε είδους. Πανσπερμία ετοίμαζαν και κατά τους λεγόμενους «Χύτρους», τρίτη ημέρα των Ανθεστηρίων, γιορτή αφιερωμένη στον ψυχοπομπό Ερμή και τους νεκρούς. Κάθε σπίτι την ημέρα αυτή μαγείρευε μέσα σε χύτρες διάφορους σπόρους. Κανένας ζωντανός δεν έτρωγε από το φαγητό αυτό που προοριζόταν για τον Ερμή και τους νεκρούς, των οποίων οι ψυχές πίστευαν ότι την ημέρα αυτή ανέβαιναν στον επάνω κόσμο.

Ο λαϊκός άνθρωπος θεωρούσε τη στέγη έδρα δαιμόνων, δυσμενών ή ευμενών, αλλά οπωσδήποτε επικίνδυνων για τους ενοίκους του σπιτιού. Στη στέγη σύχναζαν και οι Καλικάντζαροι του Δωδεκαημέρου. Η ρίψη πολυσπορίων πάνω στη στέγη είναι ενέργεια εξευμενισμού των δαιμόνων που βρίσκονται εκεί. Τη λαϊκή πεποίθηση για την ύπαρξη δαιμόνων πάνω στη στέγη επιβεβαιώνουν και μερικά από τα έθιμα του γάμου. Αναλυτικότερα:

Στην Αρτοτίνα της ορεινής Δωρίδας, η νύφη πετούσε πάνω στα κεραμίδια της στέγης καρφί, για να αποτρέψει τη βλαβερή επίδραση των δαιμόνων. Στα Βούρβουρα Κυνουρίας, ο γαμπρός αναποδογύριζε τα κεραμίδια της στέγης του σπιτιού της νύφης, τσακίζοντας μάλιστα και μερικά από αυτά. Στο Βουρνικά της Λευκάδας, η νύφη εξευμένιζε τους δαίμονες της στέγης ρίχνοντας πάνω στα κεραμίδια αμύγδαλα, παξιμάδια και κουφέτα. Στους Μπαουσιούς Ιωαννίνων, η νύφη πετούσε πάνω στη στέγη ένα ποτήρι γεμάτο με μέλι ή κρασί.

Στην Κύπρο, ο Άγιος Ανδρέας, ο «Αϊ-Ντρικάς», όπως τον λένε, θεωρείται ιατρός τυφλών, κωφών, παραλύτων και επιληπτικών. Στο μοναστήρι του, που βρίσκεται στην Καρπασίτικη ανατολική πλευρά του νησιού, συνέρεε μέχρι το μοιραίο 1974 πλήθος προσκυνητών, υγιών και ασθενών. Πολλοί Κύπριοι πήγαιναν εκεί τα παιδιά τους για να τα βαπτίσουν και να τους δώσουν το όνομα Άντρος και Αντρούλα, δηλαδή Ανδρέας και Ανδριάνα.

Σύμφωνα με μια παράδοση που προέρχεται από τη Χίο, ο Άγιος Ανδρέας, μαζί με τον Άγιο Χαράλαμπο, θεωρείται και διώκτης της πανούκλας. Τριγυρνούσε -λένε- τις νύκτες μέσα στο χωριό Χαλκειό, για να προστατεύσει τους κατοίκους του από το μαύρο θάνατο.

Τα παλιότερα χρόνια την ημέρα της γιορτής του Αγίου Ανδρέα έφτιαχναν παντού τηγανίτες με μέλι. Πίστευαν μάλιστα ότι ο Άγιος Ανδρέας τρυπούσε το τηγάνι

όποιας νοικοκυράς ξεχνούσε το έθιμο. Γι’ αυτό τον έλεγαν Τρυποτηγανά ή Τρυποτηγανίτη. Στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως πρόσφεραν στους πιστούς, μετά τη λειτουργία, λουκουμάδες με μέλι. Ο Γάλλος περιηγητής Guillaumme Joseph Grelot, που ταξίδεψε στον ελλαδικό χώρο το 1670, μάς πληροφορεί ότι την ημέρα της γιορτής του Αγίου Ανδρέα οι γυναίκες έφτιαχναν πάντοτε τηγανίτες.

Η μαντική πηγή της θεάς Δήμητρας γεμίζει σήμερα με καθαρό νερό το πηγάδι του Αγίου Ανδρέα, που βρίσκεται δίπλα στη λιτή βασιλική του Λύσανδρου Καυταντζόγλου, τον «Παλιό Άγιο Ανδρέα» (1836) στη δυτική παραλία της Πάτρας. Στις 30 Νοεμβρίου στην Πάτρα, μετά τη λειτουργία, τα νεαρά και ερωτευμένα ζευγάρια πήγαιναν στο πηγάδι του Αγίου Ανδρέα και έπιναν με τις χούφτες τους νερό, για να εξασφαλίσουν την ευημερία τους. Παλιότερα, την παραμονή της γιορτής του Αγίου Ανδρέα στην περιοχή των Πατρών, έφτιαχναν λαχανόπιτες, που τις έστελναν στην εκκλησία για να μοιραστούν στους φτωχούς. Πρόκειται για έθιμο εξευμενιστικό και νεκρολατρικό. Την ίδια εποχή, αρχές δηλαδή του χειμώνα, οι αγρότες των ευρωπαϊκών χωρών έφτιαχναν crèpes από σιτάρι, για να μην τρώει το σκουλήκι τα φυτεύματα. Πρόκειται για ενέργεια εξευμενισμού των κακών πνευμάτων.

Μία άλλη παράδοση από την Πάτρα αναφέρει ότι στο κενοτάφιο του Αγίου έβρισκαν φύκια. Αυτό συνέβαινε επειδή ο Άγιος, που ήταν ψαράς, σε κάθε μεγάλη τρικυμία βοηθούσε τα ψαροκάικα που κινδύνευαν. Σε τόπους που βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα, δίπλα στους μεγάλους θαλάσσιους δρόμους επικοινωνίας και στα μικρονήσια, ο Άγιος Ανδρέας θεωρείται προστάτης των ψαράδων και των πληρωμάτων μικρών πλοίων. Η αντίληψη αυτή επικρατούσε στην Κίμωλο, τους Παξούς, την Ιθάκη, την Αστυπάλαια, την Κύπρο και τις ακτές της Προποντίδος.

Η σύνδεση του ονόματος του Αγίου Ανδρέα με τη λέξη «άνδρας» ερμηνεύει τις ονειρομαντείες περί γάμου που γίνονταν την ημέρα της γιορτής του. Στη Σκύρο του «Αϊ-Αντριός» ανήμερα, τα νεαρά κορίτσια νήστευαν για να ονειρευτούν το βράδυ τον μελλοντικό τους σύζυγο. Στο χωριό Χαλκειό της Χίου, τα κορίτσια άναβαν τα καντήλια στο εκκλησάκι του Αγίου Ανδρέα, παρακαλώντας τον να τα καλοπαντρέψει.

Πολλοί Άγιοι είναι τιμωροί, επιβάλλουν τιμωρίες στους ανθρώπους που δεν τηρούν τις αργίες και τα έθιμα ή είναι ασεβείς. Άγιοι τιμωροί είναι συνήθως αυτοί, όπως ο Άγιος Ανδρέας, των οποίων η γιορτή συμπίπτει με κρίσιμες ημέρες για τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Από τον Χρονογράφο του Δωροθέου, ένα δημώδες κείμενο του 1570, πληροφορούμαστε ότι σε ναό που βρισκόταν σε κάποιο κυκλαδίτικο νησί, ασεβής ιερέας έβγαλε με λόγχη το δεξί μάτι από την εικόνα του Αγίου Ανδρέα. Την

ίδια στιγμή και με τρόπο θαυμαστό, βγήκε το δεξί μάτι του παπά, που κόλλησε πάνω στο βγαλμένο της εικόνας.

Η ημερολογιακή θέση της γιορτής του Αγίου Ανδρέα, στο τέλος του φθινοπώρου, σηματοδοτεί την έναρξη του χειμώνα. Του Αγίου Ανδρέα, όπως λέει ο λαός, «αντριεύει» το κρύο, ο βοριάς και ο χειμώνας, πέφτουν τα πρώτα χιόνια στα βουνά και κρυώνουν ακόμη και τα άχυρα. Οι αγροτικές δουλειές λιγοστεύουν, η διάρκεια της ημέρας μικραίνει και οι άνθρωποι συγκεντρώνονται νωρίς στα σπίτια τους ή σε σπίτια συγγενών και φίλων κάνοντας νυχτέρια, αποσπερίδες ή βεγγέρες δίπλα στο τζάκι. Χαρακτηριστικό είναι λαϊκό στιχούργημα από την Μήλο:

– Άγιε Ανδρέα πώς περνάς;

Το χειμώνα πού θα πας;

– Στο κονάκι μου θα κάτσω

και την παραστιά θ’ ανάψω

και κρασί θα σας κεράσω!

Στη Μεσαρά της Κρήτης στις 30 Νοεμβρίου, έστρωναν στα σπίτια τα χειμωνιάτικα χαλιά και έβγαζαν από τις κασέλες τις μπατανίες, τα βαριά μάλλινα κλινοσκεπάσματα.

Συνοψίζοντας τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, φαίνεται ότι ο ελληνικός λαός θεωρούσε τον Άγιο Ανδρέα προστάτη των γεωργών και των σπαρτών, ιατρό τυφλών, κωφών, παραλύτων, επιληπτικών, διώκτη της πανούκλας. Προστάτη, επίσης, των ψαράδων, των πληρωμάτων μικρών πλοίων, των ερωτευμένων ζευγαριών και των κοριτσιών, που τα βοηθούσε να ονειρευτούν τον μελλοντικό τους σύζυγο.

Τελειώνοντας επισημαίνουμε ότι η γνώση και η μελέτη των εθίμων, που διατηρούνται και ασκούνται κυρίως από τις γυναίκες, μάς βοηθάει να κατανοήσουμε τον απλό άνθρωπο της υπαίθρου, τις ελπίδες, τις αντιλήψεις και τους φόβους του, για τον ορατό και τον αόρατο κόσμο που τον περιβάλλει. Τα πατροπαράδοτα έθιμα είναι μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ένα παλίμψηστο λαϊκής λατρείας των προγόνων, αρχαίων, βυζαντινών και νεωτέρων.

Αφέντρα Γ. Μουτζάλη

Αρχαιολόγος

Πηγή: archaiologia.gr